

ΠΕΝΗΝΤΑ ΕΝΝΕΑ ΤΡΑΓΩΔΙΕΣ ΕΧΟΥΝ ΤΙΣ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥΣ ΣΕ ΕΠΤΑ ΜΥΘΟΥΣ

Μέσα σε ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα εκατόν τριάντα χρόνων (536-406 π.Χ.) διακόσιοι περίπου τραγικοί ποιητές έγραψαν και δίδαξαν τραγωδίες,¹ διαγωνιζόμενοι στις διονυσιακές τελετές της Αττικής και κυρίως στα «Μεγάλα Διονύσια» της Αθήνας. Το ότι μάλιστα οι τραγωδίες τους υπολογίζονται σε χίλιες διακόσιες² δημιουργεί τα παρακάτω εύλογα ερωτήματα:

Ποια ήταν η εξαιρετικά πλούσια εκείνη φιλολογική δεξαμενή που έδινε στους δραματοποιούς «υλικό» ώστε να συνθέσουν τόσο πολλές τραγωδίες; Και, επίσης, ποιες σκηνοθετικές μεθόδους χρησιμοποίησαν οι παραπάνω λογοτέχνες και έκαναν τις τραγωδίες τους προσιτές στους συμπολίτες τους, τις περισσότερες δε από αυτές τις ανέδειξαν σε θεατρικά έργα με παρθρώπινη και διαχρονική αξία;

1. Ο περιεκτικός αλλά και πιο πλήρης ορισμός της τραγωδίας έχει δοθεί από τον Αριστοτέλη με την *Ποητική* του: «Ἐστὶν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεωσ σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἔχουσης, ἡδυσμένω λόγῳ, χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἑλέου καὶ φόβου περαινουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν».

2. Στις χίλιες διακόσιες αυτές τραγωδίες δεν συνυπολογίζονται οι πενήντα περίπου που είχαν διδάξει οι λεγόμενοι «ελάσσονες ποιητές» του 4ου αιώνα π.Χ. (ο εγγονός του Σοφοκλή, Σοφοκλής, ο Καρκίνος, ο Θεοδέκτης, ο Αστυδάμας, ο Τιμοκλής κ.ά., τα έργα των οποίων έχουν χαθεί).

Η μεγάλη δεξαμενή από την οποία άντλησαν τα θέματά τους οι τραγικοί ποιητές –είναι η απάντηση στο πρώτο ερώτημα– απαρτιζόταν από αναρίθμητους, επεξεργασμένους κυρίως με τα «κύκλια έπη», τα έργα του Ομήρου, του Ησιόδου, του Πινδάρου και του Ηροδότου, αρχαιοελληνικούς μύθους. Θα λέγαμε μάλιστα ότι από τους μύθους αυτούς ιδιαίτερα ελκυστικοί και παιδαγωγικοί ήταν όσοι αναφέρονταν στη Νιόβη, στον Κάδμο, στον Διόνυσο, στον Φρίξο, στον Ηρακλή, στον Τροφώνιο και στον Οιδίποδα.

Έτσι άλλωστε εξηγείται και το γεγονός ότι μόνο οι επτά αυτοί μύθοι είχαν δώσει ερεθίσματα στους δραματουργούς του 5ου αιώνα π.Χ. να γράψουν και να διδάξουν πενήντα εννέα τραγωδίες.

(Ανοίγουμε εδώ μια παρένθεση, για να θυμίσουμε ότι οι δραματουργοί που αντλούσαν τις πηγές τους από τους επτά μύθους, και γενικά όλοι οι δραματουργοί που έπαιρναν ερεθίσματα από την ελληνική μυθολογία, μπορούσαν να μεταπλάθουν τους μύθους που επέλεγαν σύμφωνα με τις δικές τους σκηνοθετικές ανάγκες και βέβαια σύμφωνα με τις ιδέες τους, είχαν δε την άνεση να προσθέτουν καινούργια πρόσωπα ως πρωταγωνιστές. Παράλληλα όλοι τους, και ιδιαίτερα ο Ευριπίδης –το συνολικό έργο του οποίου φημίζεται και για την απομυθοποίηση παλαιών ηρώων–, φρόντιζαν να υποβαθμίζουν τα ηρωικά κατορθώματα εκείνων που επέλεγαν ως πρωταγωνιστές, γιατί ο στόχος τους ήταν να προβάλλουν τα πάθη και τα παθήματα αρχικά –δηλαδή κατά τα πρώτα χρόνια διαμόρφωσης του θεσμού της τραγωδίας– του θεού Διόνυσου και αργότερα των θνητών ηρώων και ηρωίδων εκείνων, τα οποία μάλιστα, αν δεν τα έβρισκαν στους πρωιμότερους μύθους, τα δημιουργούσαν οι ίδιοι. Αυτό φαίνεται και από

το γεγονός ότι βασιζόμενοι στον «διηγηματικά κλειστό» μύθο του Οιδίποδα δεν συνέθεσαν μόνο είκοσι πέντε τραγωδίες· δημιούργησαν και πολλά νέα πρόσωπα και πολλές καινούργιες και συναρπαστικές ιστορίες, όπλιζαν δε με αυτές τους θεατές με φρέσκες ιδέες γύρω από τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα που τους απασχολούσαν.)

Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, το οποίο θέσαμε νωρίτερα –για το πώς δηλαδή οι τραγικοί ποιητές έκαναν προσίτες στους συμπολίτες τους τις τραγωδίες τους, τις οποίες στην τελική φάση κάθε διαγωνισμού οι θεατές τις παρακολουθούσαν επί τρεις συνεχείς ημέρες, από το πρωί μέχρι αργά το απόγευμα–, η απάντηση είναι η εξής: Οι Αθηναίοι δραματοποιοί κατά τις πρώτες δεκαετίες εφαρμογής του θεσμού –μέχρι και την εποχή που κυριάρχησε στο θέατρο ο Αισχύλος– βασικό, αν όχι μοναδικό, ήρωα είχαν, όπως νωρίτερα σημειώσαμε, τον θεό Διόνυσο. Με την πάροδο όμως του χρόνου, και για λόγους που θα εξηγήσουμε στη συνέχεια, άρχισαν να παρουσιάζουν ως πρωταγωνιστές και θνητούς, ήρωες του παρελθόντος, τους οποίους εμφάνιζαν στη σκηνή του Διονυσιακού Θεάτρου να έχουν διαπράξει βαριά εγκλήματα –αιμομιξίες, αδερφοκτονίες, πατροκτονίες, παιδοκτονίες, μητροκτονίες κτλ.– για να προσελκύσουν τους θεατές και να προβάλουν έτσι ευκολότερα τις απόψεις τους για μείζονα θέματα συγκυρίας. Φρόντιζαν μάλιστα τους πρωταγωνιστές εκείνους να τους επιλέγουν όχι από μύθους της πόλης τους, της Αθήνας, αλλά από μύθους άλλων –συνήθως εχθρικών– πόλεων.³ Από το Άργος, για παράδειγμα, τους τραγι-

3. Για το θέμα αυτό γράφουμε αναλυτικά στον 1ο τόμο, στο κεφάλαιο «Οιδιπόδεια του Κιναιθώνα», σελ. 153 κ.επ.

κούς ποιητές δεν τους ενδιέφερε να προβάλουν τα κατορθώματα της γενιάς των Ατρείδων, τα οποία υμνούσαν οι μύθοι για τον Τρωικό Πόλεμο. Αυτό το είχαν κάνει νωρίτερα οι επικοί και οι λυρικοί ποιητές. Τους τραγικούς ποιητές εκείνο που τους ενδιέφερε ήταν να βρίσκουν και να κάνουν πρώτα θέματα αδυναμίες, πάθη, αλγηδόνες, κακώσεις και άλλα δεινά που –υποτίθεται ότι– είχαν υποστεί οι ήρωες εκείνοι της περίφημης πελοποννησιακής πόλης. Έτσι εμφάνιζαν στη σκηνή ως πάσχοντες ήρωες τον Αγαμέμνονα και όλους όσους τον περιστοίχιζαν –τον Μενέλαο, την Κλυταιμνήστρα, τον Ορέστη, την Ιφιγένεια, την Ηλέκτρα κ.ά.– και προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο το μέγιστο δυνατό ενδιαφέρον των θεατών «περνούσαν» στους Αθηναίους συμπατριώτες τους τα μηνύματα που ήθελαν σε θέματα θρησκείας, ατομικής και κοινωνικής ζωής και πολιτικής.

Κατά τον ίδιο τρόπο οι Αθηναίοι δραματοποιοί δεν νοιάζονταν πώς θα υμνήσουν τα επιτεύγματα του συζύγου της Νιόβης Αμφίονα, ή του Κάδμου, του Φρίξου, του Ηρακλή, του Οιδίποδα και των άλλων μυθικών ηρώων της Βοιωτίας. Εκείνο για το οποίο καταρχήν ενδιαφέρονταν ήταν να βρίσκουν, στα παλαιότερα έπη και λυρικά άσματα, κάποιους στίχους που να αναφέρονται σε άτυχες στιγμές από τη ζωή και τη δράση των μυθικών εκείνων προσώπων ή μελών των οικογενειών τους, ώστε με βάση αυτές να έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώνουν τα σενάρια που ήθελαν. *Μάλιστα, όταν οι Αθηναίοι δραματοποιοί –μελετώντας τα αρχαιότερα κείμενα της βοιωτικής μυθολογίας που προαναφέραμε– διαπίστωναν ότι υπήρχε έλλειψη τέτοιων θεμάτων, φρόντιζαν και τα δημιουργούσαν οι ίδιοι.*

Με αυτόν τον τρόπο ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης και οι άλλοι τραγικοί ποιητές της Αθήνας του 5ου αιώνα π.Χ. κέντριζαν το ενδιαφέρον των θεατών του Διονυσιακού Θεάτρου,

οι οποίοι, πρέπει να σημειώσουμε εδώ, γνώριζαν άριστα την ελληνική μυθολογία και ειδικότερα τη βοιωτική⁴ κι έτσι μπορούσαν να αφομοιώνουν τα βαθύτερα νοήματα των έργων τους. Από κάποια φάση μάλιστα και ύστερα οι τραγικοί ποιητές προκαλούσαν το ξεχωριστό ενδιαφέρον των συμπολιτών τους, θεατών της αθηναϊκής σκηνής, καθώς εμφάνιζαν μυθικούς ηγέτες της Αττικής ως συμπαραστάτες ηρώων άλλων περιοχών. Αυτό το βλέπουμε σε πολλές τραγωδίες: στους *Ηρακλείδες* του Ευριπίδη, στους οποίους ο μυθικός βασιλιάς της Αθήνας Δημοφών προστατεύει, στον Μαραθώνα, πρόσφυγες Δωριείς από τη μανία του Ευρυσθέα· στις *Ικέτιδες* του ίδιου ποιητή, στις οποίες ο μυθικός βασιλιάς της Αθήνας Θησέας, υπερασπιζόμενος το πανελλήνιο θέσφατο της ταφής των νεκρών, βοηθάει, στην Ελευσίνα, τις μανάδες και τα παιδιά των επτά νεκρών Αργείων στρατηγών προκειμένου να πάρουν από τους Θηβαίους τις σορούς τους για να τις θάψουν· στον *Ηρακλή Μαινόμενο*, του ίδιου ποιητή, στον οποίο επίσης ο μυθικός βασιλιάς της Αθήνας Θησέας μεταβαίνει στη Θήβα και πείθει τον Ηρακλή –ο οποίος, εξαιτίας της πρόσκαιρης τρέλας που του είχε στείλει η Ήρα, είχε σκοτώσει τη γυναίκα του και τα παιδιά του– να μην αυτοκτονήσει· στον *Οιδίποδα επί Κολωνώ* του Σοφοκλή, στον οποίο και πάλι ο μυθικός βασιλιάς της Αθήνας Θησέας πείθει τους συμπατριώτες του, στον Κολωνό, όχι μόνο να δεχτούν στην πόλη τους τον διωγμένο από τη Θήβα Οιδίποδα και να τον αθωώσουν, αλλά να τον ηρωοποιήσουν κιόλας, δε-

4. Για το θέμα αυτό –για το ότι δηλαδή οι Αθηναίοι της κλασικής εποχής ήταν γνώστες των βοιωτικών μύθων– γράφουμε στον 1ο τόμο, στο κεφάλαιο «*Οιδιό-δεια του Κιναιθώνα*».

χόμενοι ότι όσα «εγκλήματα» είχε διαπράξει οφείλονταν σε άγνοια των πραγμάτων και σε κακές στιγμές, και πάντως όχι σε δόλιες συμπεριφορές του. Και η εντύπωση που έμενε στους θεατές του Διονυσιακού Θεάτρου του 5ου αιώνα π.Χ. –μένει δε και στους σημερινούς θεατές– ήταν (και είναι) πως οι Αθηναίοι ηγέτες, και η Αθηναϊκή Δημοκρατία τους γενικότερα, υπήρξαν οι βασικοί θεμελιωτές και θεματοφύλακες των ανώτερων ιδανικών και αξιών του κλασικού πολιτισμού.

Στις σελίδες που ακολουθούν προσεγγίζουμε το περιεχόμενο και αναδεικνύουμε τα μηνύματα που εκπέμπουν σαράντα από τις πενήντα εννέα τραγωδίες που έχουν τις ρίζες τους στους επτά μύθους· τραγωδίες τις οποίες άλλες γνωρίζουμε από όσα αρχαία κείμενα έχουν σωθεί ατόφια και άλλες από διάφορα παπυρικά αποσπάσματα.

Με την ευκαιρία θυμίζουμε ότι για τη διδασκαλία κάθε τετραλογίας μόνο γύρω από τη σκηνή (ορχήστρα) εργάζονταν εβδομήντα έξι και πλέον άτομα: τρεις υποκριτές (ηθοποιόι), δεκαπέντε χορευτές και δύο μουσικοί για κάθε μία από τις τρεις τραγωδίες της τετραλογίας, και τρεις υποκριτές, δώδεκα χορευτές και ένας αυλητής για το σατυρικό δράμα, με το οποίο ολοκληρωνόταν η παράσταση.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΝΙΟΒΗΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΡΑΓΩΔΙΩΝ

«Μην εγκωμιάζεις την επικίνδυνη πράξη. Δεν μου αρέσει η υπερβολική τόλμη στον κυβερνήτη πλοίου ή στον πολιτικό.

»Αδिका περιφρονείς τη σωματική μου αδυναμία. Αν μπορώ να σκέφτομαι σωστά, αυτό είναι καλύτερο από μια δυνατή πυγμή.

»Με το μυαλό του ανθρώπου κυβερνούνται οι πόλεις και τα νοικοκυριά. Εκεί [στο μυαλό] κρύβεται η μεγάλη δύναμη [και] σε πόλεμο».

Ευριπίδης

Απόσπασμα από τη χαμένη τραγωδία *Αντιόπη*
(του «μυθικού κύκλου» της Νιόβης)

«Δεν μου αρέσει η υπερβολική τόλμη στον κυβερνήτη πλοίου ή στον πολιτικό». Αυτή την εμβληματική φράση είχε διατυπώσει ο Ευριπίδης (ανάμεσα σε πολλές άλλες) στη χαμένη τραγωδία του *Αντιόπη*, η οποία αντλούσε τις πηγές της από τον «μυθικό κύκλο» του Αμφίονα και της Νιόβης· μια φράση ή, καλύτερα, μια παρότρυνση προς τους πολιτικούς, η οποία αναδεικνύει τη διαχρονική αξία των τραγωδιών που αντλούσαν τις πηγές τους από τον συγκεκριμένο μύθο· έναν μύθο που θεωρείται από τους πιο φοβερούς της ελληνικής αρχαιότητας, όπως ήδη έχουμε

τονίζει στον 1ο τόμο του βιβλίου στο ομώνυμο κεφάλαιο. Και είναι αυτός ακριβώς ο μύθος που είχε δώσει ερεθίσματα σε τρεις από τους σημαντικότερους τραγικούς ποιητές για να γράψουν και να διδάξουν σπουδαίες τραγωδίες, οι οποίες όμως, δυστυχώς, έχουν όλες χαθεί. Συγκεκριμένα, έχοντας ως πηγή έμπνευσης τον μύθο της Νιόβης –ο οποίος είχε πρωταγωνιστικά πρόσωπα την ομώνυμη ηρωίδα, τον άνδρα της Αμφίονα και την πεθερά της Αντιόπη–, ο Αισχύλος είχε γράψει ένα δράμα με τον τίτλο *Νιόβη*, ο Σοφοκλής είχε παρουσιάσει ομότιτλο με το προηγούμενο έργο, ενώ ο Ευριπίδης είχε διδάξει την *Αντιόπη* – μία από τις πλέον δημοφιλείς τραγωδίες της ελληνικής αρχαιότητας.

Από τα τρία αυτά δραματουργήματα, τα οποία αντλούσαν τις πηγές τους από τον μύθο της Νιόβης, τα δύο πρώτα διατραγωδούσαν γεγονότα που σχετιζόνταν με τον θάνατο ή, καλύτερα, με τη θανάτωση από τους θεούς όλων των παιδιών της κόρης του βασιλιά της Φρυγίας Ταντάλου, συζύγου του βασιλιά της Θήβας Αμφίονα, της Νιόβης, ενώ το τρίτο του «κύκλου» αυτού, η *Αντιόπη*, αξιοποιούσε λογοτεχνικά και σκηνοθετικά τον μύθο που αναφερόταν στη μητέρα του βασιλιά της Θήβας Αμφίονα, την πολύπαθη πεθερά της Νιόβης, την Αντιόπη, και στους γιους της –τον Ζήθο και τον Αμφίονα–, τους οποίους είχε αποκτήσει με τον θεό Δία.

Αρχίζουμε με τη *Νιόβη* του Αισχύλου, για τον λόγο ότι είχε διαχτεί νωρίτερα από τις άλλες δύο τραγωδίες του «κύκλου».

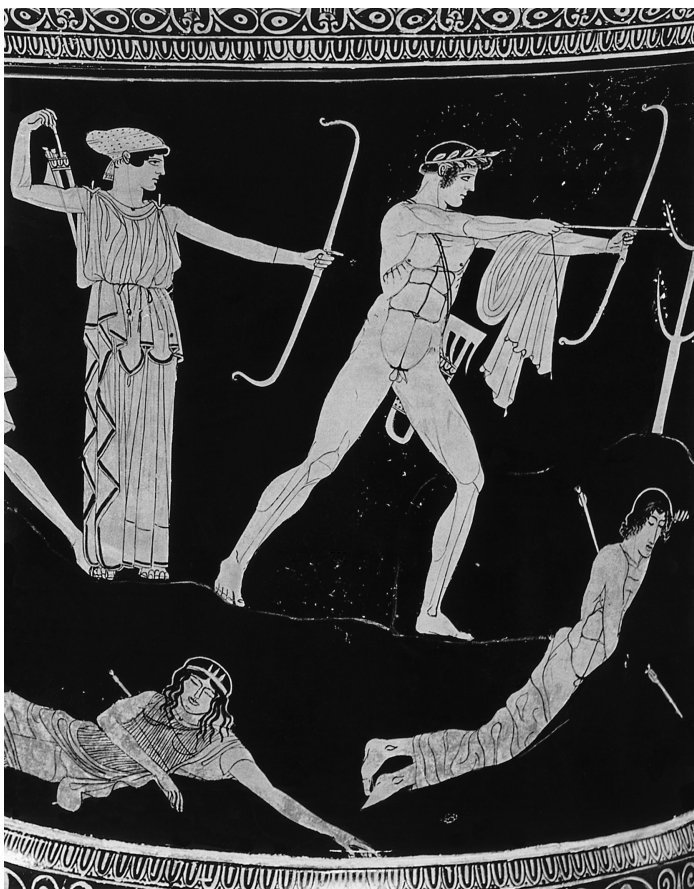
Νιόβη του Αισχύλου

(«Την ευτυχία να τη φροντίζεις, δίχως να καυχέσαι»)

Ο πρώτος ποιητής που είχε συνθέσει τραγωδία με τον τίτλο *Νιόβη* ήταν λοιπόν ο Αισχύλος. Μάλιστα από τους λίγους στίχους της τραγωδίας αυτής, η οποία έχει χαθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της, φαίνεται καθαρά ότι ο μέγιστος λογοτέχνης είχε αντλήσει τις πηγές του από τον Όμηρο,⁵ ο οποίος στη μεν *Ιλιάδα* περιγράφει τη θανάτωση των παιδιών της Νιόβης από τον Απόλλωνα και την Άρτεμη, ενώ στην *Οδύσσεια* βρίσκει την ευκαιρία να αναφερθεί στον καρτερικό τρόπο με τον οποίο η τραγική εκείνη μητέρα είχε αντιμετωπίσει το φοβερό πλήγμα.

Στην περίπτωση όμως τούτης της τραγωδίας ο Αισχύλος δεν περιορίζεται μόνο στην περιγραφή του τρόπου με τον οποίο ο Απόλλων και η Άρτεμις είχαν σκοτώσει όλα τα παιδιά της Νιόβης και στο πώς η τραγική ηρωίδα είχε αντιμετωπίσει το τρομερό γεγονός. Προχωράει πιο πέρα, σε μια προσπάθεια να δαδάξει ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να παριστάνουν τους σπουδαίους –όπως η Νιόβη, που υπερηφανευόταν ότι είχε πολλά παιδιά, ενώ η θεά Λητώ είχε μόνο δύο, τον Απόλλωνα και την

5. Γράφουμε για το θέμα αυτό στον 1ο τόμο, στο κεφάλαιο «Ο μύθος της Νιόβης», σελ. 44 κ.επ.

Στην εικόνα, που προέρχεται από ερυθρόμορφο κρατήρα του 5ου αιώνα π.Χ., ο οποίος φυλάσσεται στο Λούβρο, διακρίνονται η Άρτεμη και ο Απόλλων να σκοτώνουν με τα βέλη τους τα παιδιά της Νιόβης.